

ד. תשובת אלישע לשאלת בן הדד: על אי-אמירת האמת לחולה מסוכן

על שאלתו של בן הדד החולה, שנשאלה על ידי חזאל: "האֶחָיָה מְחַלֵּי זֶה", עונה אלישע תשובה מורכבת:

י לֶךְ אָמַר לֹא (לו) תִּיְהִי תַחֲיָה
וְהָרַאֲנִי ה' כִּי מוֹת יָמוּת.

אלישע מבחין בבירור בין מה שיש לומר לבן הדד לבין האמת שאותה הראה לו ה'. מהו טעמה של הבחנה זו?

שאלה מעין זו הרי היא מן השאלות הקשות של האתיקה הרפואית, שבה מתלבט כל רופא העומד לפני חולה סופני: האם יש לגלות לחולה העומד למות את האמת המרה, ובכך להבהילו ולגרום לו ייסורי נפש נוספים על ייסורי מחלתו, ואולי אף לקרב בכך את מותו, או שמא יש להרגיעו באמירת שקר, ולהבטיח לו שהוא עתיד להבריא ממחלתו?¹ החשש מגילוי האמת לחולה מסוכן, שמא יקרב הדבר את מותו, מופיע בדיונם של פוסקי ההלכה אף במקום שיש אינטרס הלכתי מובהק לאמירת האמת. במסכת שבת לב ע"א נאמר בברייתא:

תנו רבנן: מי שחלה ונטה למות אומרים לו: התוודה.

אמירה זו יש בה הודעה משתמעת על מותו הקרוב של החולה, ועל כן מוסיף ר' יעקב בעל הטורים בטור יורה דעה סימן שלח:

וכדי שלא יישבר לבו אומרים לו: הרבה התוודו ולא מתו, והרבה שלא התוודו ומתו, והרבה שהולכין בשוק ומתוודין. ובשכר שאתה מתוודה - אתה חי, וכל המתוודה יש לו חלק לעולם הבא.²

מדברי הברייתא במסכת שבת שהבאנו מדייק מפרש-הטור ר' יואל סירקיס, בעל 'בית חדש' (ב"ח שם):

1. שינוי אמירת האמת בנסיבות כאלו ודאי שהוא מותר בקל וחומר ממה שאמרו חכמינו במסכת יבמות סה ע"ב: "אמר ר' אילעא משום רבי אלעזר בר' שמעון: מותר לו לאדם לשנות בדבר השלום... ר' נתן אומר: מצווה... דבי רבי ישמעאל תנא: גדול השלום שאף הקדוש ברוך הוא שינה בו...". בעלי כל הדעות הללו הביאו ראיה לדבריהם מפסוקים שונים במקרא, עיין שם.

2. מקור דברי בעל הטורים הללו הוא בדברי רמב"ן ב'תורת האדם', "עניין הווידוי" (כתבי הרמב"ן מהדורת שעוועל, כרך ב עמ' מו). רמב"ן ציין שמקור דבריו במסכת שמחות, אך בזו המוכרת לנו הדברים אינם. דברים אלו מובאים גם בשולחן ערוך יורה דעה סימן שלח סעיף א.

משמע (- מלשון הברייתא "מי שחלה ונטה למות") דדוקא בנטה למות (- באופן ודאי), אבל בלא נטה למות (- אף שהוא מסוכן) אין אומרין לו שיתוודה, כדי שלא יהא נשבר לבו... [ש]כשאומרין לו לאדם 'התוודה' - יודע שמסוכן הוא מאד, דאם לא כן, לא היו מזכירין מיתתו בפניו, ויהא נשבר לבו. לפיכך אין אומרים לו כן, אלא בנטה למות.³

נראה אפוא שערך אמירת האמת אינו עומד במקום שיש באמירתה נזק חמור, כפי שהדבר בחולה מסוכן. על פי זה ניתן להסביר מדוע הורה אלישע לחזאל "לך אָמַר לו: חיה תְּחִיה", וכדברי בעל המצודות: "לנחמו אמור לו שיחיה".

אלא שבסיפורנו אין הדבר כה פשוט: אלישע אינו סתם אדם, ואף רופא איננו. אלישע הרי הוא נביא, איש האלוהים, ובתור שכזה פונה אליו בן הדד לברר אם יחיה או ימות מחוליו. הרי כך ציווה על חזאל:

ח ... וְלָךְ לְקִרְאֵת אִישׁ הָאֱלֹהִים וְדַרְשֵׁת אֶת ה' מֵאוֹתוֹ לֵאמֹר:
הָאֲחִיָּה מְחַלִּי זֶה?

האם רשאי אפוא אלישע בנסיבות אלו לצוות לענות לבן הדד תשובה שקרית? נדמה שהבעיה באי אמירת אמת במקרה זה אינה דומה כלל בחומרתה לבעיה הרגילה באי אמירת האמת לחולה מסוכן.

כיוון שאמירת אי-האמת על ידי נביא היא כה חמורה, מוסיף אלישע ואומר לחזאל "וְהִרְאֵנִי ה' כִּי מוֹת יָמוּת". הו"ו הפותחת משפט זה היא ו"ו הניגוד.⁴ דברים אלו נועדו להעמיד מול השקר הטקטי את האמת הנבואית, כדי שלא יטעו בני אדם ויחשבו שמה שנאמר לבן הדד הוא אכן דבר ה' בפי אלישע, ונמצא שם שמים מתחלל.

אף שבן הדד הוא זה שביקש לדעת את דבר ה', והוא יתייחס אל התשובה השקרית הניתנת לו כאילו הייתה דבר ה' באמת, תשובה זו של אלישע ניתנת לבן הדד לטובתו. יש נסיבות שבהן אמירת השקר היא הדבר הנכון והאמיתי בהיבט הרחב.⁵

3. אף הש"ך מסכים עם דברי הב"ח הללו בפירושו לשולחן ערוך (שם סעיף קטן א), והוא נותן טעם נוסף על זה של הב"ח: "בלא נטה למות אין אומרים לו כן, שהרי עדיין יש לו שהות שיוכל להתוודות. אבל בנטה למות יש לחוש שימות פתאום בלא וידוי".

4. וכדברי בעל המצודות בפירושו לדברי אלישע הללו: "אבל האמת הוא אשר הראני ה' בנבואה כי מות ימות".

5. רלב"ג מעמידנו על בעיה נוספת שיש באמירת האמת במצב זה: "כדי שלא יאמרו כי מהפחד מת, אמר לו 'חיה תְּחִיה'. וזה דבר ראוי לנביאים כי בזה יתאמת יותר אמיתות נבואתם". דהיינו, החולה השוכב על ערש דווי עלול למות מעצם התשובה כי ימות, ואם כן זו 'נבואה המגשימה את עצמה' ואין בה הוכחה לאמיתותה. על כן, דווקא כדי לאמת את דבר ה' בעיני הבריות, יש להימנע מלומר לחולה כזה כי ימות, ולהודיע את דבר מותו רק לאחרים.

אחר כל זאת, אנו מוצאים בדברי הפרשנים מאמץ ניכר לבאר את דברי אלישע בדרך שלא יהיו דברי שקר. מגמה זו מסתמנת כבר במסורה, המציינת בתשובת אלישע קרי וכתוב. הקרי משקף את ההוראה המעשית: "אמר לו: חיה תחיה", ואילו הכתיב, לעומת זאת, משקף את האמת הנבואית: "אמר: לא חיה תחיה". וכך אכן פירש רד"ק תופעה זו במקומנו:

כתוב באל"ף לפי שדעתו שלא יחיה, וקרי "לו" בו"ו, כי אמר לו (- בפועל) שיחיה.⁶

רש"י הוסיף ופירש אף את המלים "חיה תחיה" בדרך המפקיעה את השקר שבהן:

כלפי חזאל אמר, שיחיה תחת בן הדד למלכות.

האם מגמתם של רש"י ורד"ק הייתה לטעון שדברי אלישע היו בגדר אמירת אמת? נראה שלא זו הייתה כוונתם. רש"י בפירושו במקומנו, ובמקומות נוספים בפירושו למקרא, התכוון ללמדנו דבר חשוב: אף כאשר הותרה, מכורח הנסיבות, אי-אמירת האמת, על האדם להשתדל לנסח את דבריו כמשתמעים לשני פנים, כך שהוא עצמו יוכל להכניס בהם כוונה אחרת - אמיתית. אמנם ברור שדבריו יובנו לנמען שלהם בדרך שאינה אמיתית, שהרי זו מטרתו באמירתם, ואף על פי כן ינסח אותם בדרך שבינו לבינו יוכל לפרשם כדברי אמת.⁷ נראה כי טעם הדבר הזה הוא חינוכי: שלא ירגיל אדם עצמו

6. מובן שאין מקום להתלבט שמא הכתיב הוא המשקף את ההוראה המעשית. הכפלת הפועל מהשורש ח"ה באמצעות הקדמת הפועל במקור "חיה" מסתברת רק על פי הקרי. לפי הכתיב היה עליו לומר 'לא תחיה' (על פי פירוש 'הואיל משה'). מלבד זאת, הרי למעשה אמר חזאל לבן הדד: "אמר לי: חיה תחיה", ומסתבר שבזאת קיים את מצות אלישע.

7. נראה כי זו כוונת רש"י בפרשו את דברי יעקב (בראשית כ"ז, יט) "אֲנֹכִי עֹשֶׂה בְּכַדְךָ" - "אנכי - המביא לך; ועשו הוא בכורך". ושוב בפסוק כד שם: "וַיֹּאמֶר: אֵתָה זֶה בְּנִי עֹשֶׂה? וַיֹּאמֶר: אָנִי", שעל כך כותב רש"י: "לא אמר 'אני עשו', אלא 'אני'".

אף בפרקי אלישע התאמץ רש"י להציל בדרך דומה את אלישע מאמירת דבר שקר גמור. על דברי אלישע לחייל הארמי שבא לתפסו: "לא זה הַדְּרֵךְ וְלֹא זֶה הָעִיר, לְכֹן אַחֲרַי וְאוֹלִיכָה אֲתָכֶם אֶל הָאִישׁ אֲשֶׁר תִּבְקְשׁוּן, וַיִּלְךְ אוֹתָם שְׁמֵרוֹנָה" (ו', יט), אומר רש"י: "ולא זה העיר - שהנביא בתוכה. ואמת אמר להם, שכבר יצא ממנה". כלומר, לפי דברי רש"י אין אלישע מכחיש את היות העיר הזו דותן, הוא רק אומר לארמים שהנביא אינו בדותן עתה. ובאמת, בשעה שדיבר אל הארמים הצרים על דותן, יצא אלישע מחוץ לחומותיה. ובכל זאת, ביחס לארמים לא אמר אלישע את האמת, שהרי הם הבינו מדברי אלישע, וכך התכוון אלישע שבינו, שהם טעו בעצם בואם לדותן, והנביא שהם מחפשים מצוי בעיר אחרת שאלה מוכן הוא לקחתם בחסדו. לו ידעו הארמים שהדובר אליהם הוא 'האיש אשר הם מבקשים' היו תופסים אותו הארמים בו במקום, וודאי שלא היו הולכים אחריו שומרונה. כהשלמה לדברי רש"י הם יש להוסיף, כי גם המשך דברי אלישע אינם שקר: הוא הולכים באמת אל המקום שבו התגלה להם לבסוף.

לאמירת אי-אמת, שירגיש את הקושי שבדבר, ויתאמץ לפחות בינו לבינו שניסוח הדברים יאפשר לכוונת הלב להימנע מאמירת שקר.⁸ וכך הדבר אף במקומנו: אף שאלישע הוכרח לְשנות את האמת בנסיבות של סיפורנו, מחמת רחמים על בן הדד החולה המסוכן, הרי בינו לבינו יכול היה להתכוון במילים "חַיָּה תְּחִיָּה" אל חזאל, ובכוונת לב זו אין הן דבר שקר.

בדברים אלו יש קצת פתרון גם לבעיה העקרונית של אי-אמירת האמת (ולא רק לבעיה החינוכית של דובר השקר): המושגים אמת ושקר ביחסים שבין בני האדם אינם מושגים מוחלטים. זאת, משום שהם תלויים בתקשורת שבין איש לזולתו, וזו לעולם תלוית הקשר ונתונה לפרשנות סובייקטיבית. אף במקום שאין כל כוונה להטעות את השומע, נוצרים לעתים 'קצרים' בתקשורת: השומע מפרש את דברי חברו כפי שנוח לו, אף שהדברים סובלים גם פירוש אחר, ואפשר שדווקא לפירוש האחר התכוון הדובר. אף בן הדד נטה כמובן לפרש את דברי חזאל (שנאמרו לו על פי הוראת אלישע) - "אָמַר לִי: חַיָּה תְּחִיָּה", כהבטחה שהוא - בן הדד - יחיה ממחלתו, ואכן, על מנת כן נאמרו לו הדברים בדרך זו. אולם מילותיו של חזאל כשלעצמן סובלות גם פירוש אחר: אָמַר לִי: אתה חזאל - חַיָּה תְּחִיָּה.

דרך נוספת לבאר את דברי אלישע "אָמַר לוֹ: חַיָּה תְּחִיָּה" כך שלא יהיו דברים שאינם אמת תידון בעיון הבא.

8. דאגה חינוכית מעין זו אנו מוצאים בסיפור על רב ועל חייא בנו, המובא במסכת יבמות סג ע"א (להלן בתרגום לעברית):

רב, הייתה מצערתו אשתו: כאשר אמר לה 'עשי לי עדשים' עשתה לו חימצה; 'חימצה' - עשתה לו עדשים. כאשר גדל חייא בנו הפך לה (- לאמו את מה שביקש ממנו אביו שיאמר לה). אמר לו: השתפרה אמך! אמר לו: אני הוא שהופך לה. אמר לו: זהו שאומרים הבריות 'היוצא ממך, טעם (- חכמה) מלמדך'. אתה לא תעשה כך (- אף על פי שהדבר מותר לשנות מפני השלום, ראה הערה 1), שנאמר (ירמיהו ט', ד): "לְמַדּוּ לְשׁוֹנֵם דְּבַר שֶׁקֶר - הַעֲנֵה נְלֹאוּ".

כלומר, אמירת דבר שקר, אף כאשר היא מותרת, מרגילה את האומר לשקר: "לְמַדּוּ לְשׁוֹנֵם דְּבַר שֶׁקֶר".